

De glibberige wegen tussen onderzoek en praktijk

Berend Jan Langenberg De afstand tussen wetenschappelijk onderzoek en de kunstinstellingen is zó enorm, dat beide groepen elkaar niet eens kennen. Laat staan dat ze zich in elkaars positie kunnen verplaatsen. Berend Jan Langenberg doet verslag van zijn reis langs de moeilijk begaanbare wegen tussen wetenschappelijk onderzoek en praktijk.

Ik zie mezelf nog achter mijn bureau zitten aan het eind van de jaren tachtig als de drukke zakelijk leider van Het Nationale Toneel in die wonderschone Koninklijke Schouwburg in Den Haag. Voor me lag het nieuwe *Sociaal en Cultureel Rapport*. Ondanks alle hectiek in de voorafgaande tijd had ik het voor elkaar gebokst het lijvige rapport toch zo'n beetje door te worstelen. De auteur van het hoofdstuk over vrije tijd was indertijd op het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk – mijn eerste werkgever na mijn doctoraal examen Economie – een collega van me geweest. Ik bewonderde hem enorm en was ervan overtuigd dat hij weer een knap stuk werk had verricht in de analyse van – onder andere – het bezoek aan culturele instellingen. Tussen ingewikkelde contractbesprekingen en urgente telefoontjes met teleurgestelde actrices en zieke technici door was ik erin geslaagd hem een persoonlijk briefje te schrijven, waarin ik hem vertelde hoe zijn rapport ons op de werkvloer

stimuleerde door te blijven gaan met het tevredenstellen van onze oude, vertrouwde abonneenthouders en met de jacht op steeds nieuwe publieksgroepen. Ik hoopte op een reactie, maar die bleef uit.

Drie jaar eerder overkwam mij iets dat net zo exemplarisch was voor de kloof tussen onderzoek en kunstpraktijk. Ik was als hoofd Pers en Publiciteit, zoals dat toen nog heette, verantwoordelijk voor de marketing van De Nederlandse Opera. We zaten midden in de politiek gevoelige voorbereiding van de verhuizing van 'Het Plein', oftewel de Stadschouwburg Amsterdam naar het Muziektheater, waarvan de bouw nog bezig was, aan dat andere plein, het Waterlooplein. De antistemming over het nieuwe theater was enorm: 'Stop, stop, stopera' zegt voldoende. Wekelijks hield ik als onderdeel van ons charmeoffensief een rondleiding over de bouwput om onze abonneenthouders te laten zien hoe mooi het zou worden. Het prachtige uitzicht van de foyers over de

Amstel overtuigde meteen, ondanks de omstandigheid dat we dat alleen nog maar half struikelend over de steigers en planken konden bereiken.

Ik had me de blaren op mijn tong gepraat om de intendant ervan te overtuigen dat wij eens een fatsoenlijk onderzoek moesten doen naar ons publiek. Eén bij een klassieke productie in de oude Stadsschouwburg en één bij een moderne productie in een theater met een vergelijkbare capaciteit en locatie als het nieuwe, namelijk theater Carré. De Nederlandse Opera, die altijd uitverkocht was, had geen idee van haar bezoekers. Hoe die aan hun informatie kwamen, waar ze vandaan kwamen, dat soort dingen. Dat hadden ze zich nooit hoeven afvragen: het publiek kwam toch wel. Maar voor twee keer zoveel voorstellingen in een twee keer zo grote zaal in het Muziektheater was dat allemaal niet meer zo zeker.

Verkeerde verwachtingen

Het ministerie was in die tijd (midden jaren tachtig) al druk in de weer om de grote kunstinstellingen te stimuleren tot meer marktgericht denken. De aanzet daartoe was enige jaren eerder zelfs van mijn eigen vroegere stafafdeling op dat ministerie gekomen. (Puffelen 1982) Dus ik verwachtte dat die afdeling wel een bijdrage aan de hoge kosten van dat toen nogal

nieuw soort onderzoek zou willen leveren. En dat had op zijn beurt natuurlijk weer geholpen om mijn aanvankelijk sceptische baas te overreden.

Mijn verwachting bleek alleen compleet verkeerd. Het antwoord van het ministerie was botweg 'nee'. Het argument was dat de wetenschap intussen al alles wist van het publiek voor de podiumkunsten zoals opera, waardoor mijn onderzoek niets zou toevoegen aan die kennis. Geen discussie mogelijk.

Marketing was in de jaren tachtig in de gesubsidieerde kunsten nog een vies woord

Langenberg af door de zijdeur. Uiteindelijk stelde de intendant mij in staat andere budgetten binnen de opera – andere budgetten dan mijn eigen kleine marketingbudget – aan te boren om het onderzoek toch door te laten gaan. Een van de belangrijkste resultaten van het onderzoek was dat het bezoek er compleet anders uit bleek te zien dan de beschrijving die de intendant en de zakelijk leider voor mij hadden opgeschreven.

Omdat ik zelf op die afdeling van het ministerie had gewerkt, waar we indertijd hadden geknokt voor meer marktgericht denken in de gesubsidieerde kunsten, had ik meer medeleven verwacht met mensen op de werkvloer, die wat verder wilden kijken dan hun neus lang was. Marketing was in die dagen in de gesubsidieerde kunsten nog een vies woord en publieksonderzoek was nog weinig ontwikkeld. Letty Ranshuysen had haar handleiding hiervoor nog niet geschreven, om het maar even te duiden. (Ranshuysen 1999) Ik was furieus.

Bruggen slaan

Pas later realiseerde ik me hoe naïef ik was geweest. Beide ervaringen laten zien dat de afstand tussen wetenschappelijk onderzoek en de kunstinstellingen zó enorm is, dat beide groepen elkaar niet eens kennen, laat staan zich in elkaars positie kunnen verplaatsen.

Dat besef daagde pas ruim nadat ik in 1990 naar de Erasmus Universiteit Rotterdam was verkast. Een van de oogmerken van de nieuw gecreëerde opleiding Kunst- en cultuurwetenschappen was een brug te slaan tussen het reflectieve onderzoek en de wat bij de dag levende kunstwereld. Dat was zelfs de belangrijkste reden voor enkele mensen uit de kunstwereld geweest om voor een dergelijke universitaire opleiding te lobbyen. Aan die lobby had ik zelf hard meegedaan. In die geest werd er een centrum voor contractonderzoek opgericht, waar medewerkers en studenten middels onderzoek in opdracht van instellingen uit de culturele sector en van verschillende overheden de relatie tussen wetenschap en praktijk hoopten te verbeteren. Maar na 15 jaar ploeteren bleek dat idee eerder idealistisch dan realistisch en de faculteit sloot het centrum, waaraan een paar koppige medewerkers een belangrijk deel van hun onderzoekstijd tot dan toe had opgeofferd. Het was in lijn met de algemene trend aan universiteiten om toegepast onderzoek niet als prioriteit te zien. Zuiver wetenschappelijk onderzoek levert meer wetenschappelijke erkenning op en dus meer financiering van het ministerie van Wetenschap.

De weg die wetenschappelijk onderzoek aflegt om in de praktijk neer te dalen, zowel als de weg die wensen uit de kunstwereld afleggen voor ze in de wetenschappelijke wereld gehoor vinden, blijkt ingewikkelder te lopen dan alleen via contractonderzoek. Hoe dat anno 2012 ligt zal ik proberen uit te leggen aan de hand van het specialisme dat ik voor mijzelf koos toen ik na 17 jaar

in de praktijk naar de universiteit ging: de economische kijk op arbeid in de culturele sector.

Een ingewikkelde arbeidsmarkt

Tegen het einde van de jaren tachtig had de kunstwereld een sterke behoefte aan feiten en analyses van de arbeidsmarkt om de achtergebleven arbeidsvoorwaarden verbeterd te krijgen. De kennis van die markt was nog zeer beperkt. Sommige sectoren van de gesubsidieerde sector waren redelijk in beeld, maar de situatie in de veel grotere niet-gesubsidieerde sector was vaag. Een fatsoenlijk beeld van de totale culturele sector ontbrak daarvoor. De totale werkgelegenheid, om maar eens iets simpels te noemen, was onbekend. Typische kenmerken zoals het hoge percentage zelfstandigen en de vele banen die mensen in die sector er tegelijkertijd op na houden (*multiple jobholding*), brachten algemene onderzoekers die eens een uitstapje in de sector waagden, regelmatig tot wanhoop. Vakbonden en beroepsverenigingen in de cultuur hebben bijna per definitie een zwakke positie vanwege de hoge werkvoorkeur van werkenden in de culturele sector daar (*work preference*, Throsby 1994). Het werk zelf is belangrijker – sommigen zeggen zelfs: veel belangrijker – dan het inkomen dat je ervoor krijgt, om het maar even samen te vatten. Een fenomeen dat in die tijd nog nauwelijks werd begrepen. Ondernemersverenigingen waren – zo al aanwezig – diep verdeeld. De arbeidsmarkt in de culturele sector werd als onbegrijpelijk, chaotisch, als een doolhof of zelfs ordeloos beschouwd. Het werd moeilijk gevonden daar enige structuur in te ontdekken.

Het positieve klimaat tegenover de cultuur in de jaren tachtig en negentig vestigde de aandacht op de arbeidsmarkt in de kunsten. (ILO 1992) De gedachte begon post te vatten, dat zowel kunstenaars als overige werkers in de sector, de meesten slecht betaald, ook een

fatsoenlijke boterham verdienen. Onderzoek in die markt was nodig om de relatief slechte positie aan te tonen.

In de jaren negentig is heel wat van dit soort onderzoek in opdracht van de praktijk (veld en overheid) verricht. Nationaal en internationaal. Contractonderzoek noemen we dat.

En dat contractonderzoek betaalde zich uit. Allereerst voor de sector zelf. Aangevoelde achterstanden konden worden verbeterd, en een beter inzicht in de omvang en reikwijdte van de sector overtuigde de overheid weer om meer te investeren in de sector. De 'creatieve industrie' werd een speerpunt voor de economie: *'Creativity (...) is a prerequisite for innovation, and innovation is the driver of technological change, which in turn boosts the economic growth.'* (Throsby 2010, 6) Verbeteringen voor de sector in Nederland werden gespiegeld in vergelijkbare verbeteringen in andere landen. (Capiou & Wiesand 2006)

Maar ook de wetenschap plukte van dat contractonderzoek haar vruchten. De onderzoeken verschaften een beter inzicht in het totaal zowel als in bijzondere kenmerken van de sector, zoals het hoge aandeel zelfstandigen, de hoge werkvoorkeur, een ongebruikelijke relatie tussen opleiding en inkomen, het structurele overaanbod in het algemeen en het structurele tekort aan talent in het

bijzonder, de neiging om risico's af te dekken door verschillende banen tegelijkertijd te nemen en de moeilijk te organiseren markt.

Het lijkt er echter op dat mét de verschillende economische crises vanaf 2000 de stijging van de werkgelegenheid en de verbetering van de arbeidsvoorwaarden tot staan zijn gebracht. Het politieke klimaat begon zich vooral in Nederland tegen de culturele wereld te keren, waardoor de overheidsuitgaven voor cultuur fors werden

Het contractonderzoek droogde op

aangepakt dan de meeste andere uitgaven. Van relatief ontzien naar relatief pakken. In deze omstandigheden is het nauwelijks mogelijk op dit gebied nog aandacht te krijgen voor wetenschappelijk onderzoek: het directe nut is afwezig. Het contractonderzoek droogde op. Landelijke belangenorganisaties zoals vakbonden en werkgeversorganisaties voeren een overlevingsstrijd en zijn nauwelijks in staat verder dan naar morgen te kijken.

Onderzoekers kunnen zich die dagelijkse overlevingsstrijd nauwelijks voorstellen en neigen ernaar meer aandacht te hebben voor puur wetenschappelijk onderzoek dat gericht is op publicatie in internationale wetenschappelijke tijdschriften, die buiten hun kring niet worden gelezen, al helemaal niet door de culturele wereld zelf. Hoe moet die brug nu geslagen worden?

Regelmatig publiceren

Nu het contractonderzoek in mijn gebied wat is stilgevallen, is er een andere manier om

wetenschappelijke kennis over te dragen: de belangrijkste data over de arbeidsmarkt perfectioneren en met een regelmatige frequentie op een toegankelijke manier en internationaal vergelijkbaar te publiceren. Op die manier worden de belangen van beide partijen, wetenschap én praktijk, gediend.

Dat klinkt heel simpel, maar is nog niet zo gemakkelijk gedaan. Een snelle kijk naar al het werk dat voorafging aan de nog zeer globale Europese *Cultural Statistics 2011* maakt dat duidelijk. (Eurostat 2000, Eurostat 2007) De sector en de beroepen moesten eerst worden gedefinieerd. Daarvoor konden terugvallen op talloze wetenschappelijke publicaties uit de afgelopen 20 à 30 jaar, die alle worstelden met dezelfde afbakeningsproblemen: van Frey en Pommerehne in 1989 via Florida in 2002 tot Throsby in 2010 en al hun vakbroeders – ook in Nederland – daar tussendoor. Die afbakeningsproblematiek is nog niet af, maar het ziet ernaar uit dat in ieder geval in Europa een aantal landen dezelfde richting uit werkt. (Voor Nederland: Braams 2011 en Schreven 2011)

Vervolgens moest ook uitgezocht worden welke variabelen in welke figuren of tabellen het belangrijkst zijn. De tot dusverre gemaakte

keuzes zijn ook het resultaat van heel wat wetenschappelijk onderzoek: de totale werkgelegenheid volgens de internationale definitie (!), de verschillende contractvormen (zelfstandig, tijdelijk, parttime of vast), het inkomen (voorlopig meestal alleen het totale persoonlijk bruto inkomen), de werkloosheid en de relatie tussen inkomen en opleiding.

De statistieken worden steeds beter, maar laten ook zien dat er nog veel werk te doen valt om ze nog waardevoller voor de praktijk

Er is steeds meer aandacht voor een voorlopersrol van de culturele arbeidsmarkt

(inclusief de overheid) te krijgen. Speciaal de *multiple jobholding* en de dynamiek van de arbeidsmarkt blijken nog moeilijk te vatten. Maar het belangrijkste is dat dit soort regelmatige informatie zowel door wetenschap als praktijk steeds vaker wordt gebruikt.

In dezelfde lijn ligt het initiatief dat de Boekmanstichting naar het Amerikaanse voorbeeld van de National Arts Index heeft genomen, samen met het Sociaal en Cultureel Planbureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek: het ontwerpen van een Cultuurindex Nederland. Ook daarin zullen – naast andere statistische gegevens – arbeidsmarktgegevens worden verwerkt, waarmee gebruikgemaakt gaat worden van opgedane wetenschappelijke kennis.

Culturele sector als voorloper

Wetenschappelijke kennis over de arbeidsmarkt in de culturele sector is – bij inzichtelijke, snel te lezen regelmatige publicaties – niet alleen belangrijk voor de praktijk van

de kunstwereld, maar ook voor de bestudering van de steeds flexibeler wordende algemene arbeidsmarkt in de moderne wereld. De kunstwereld was altijd al zeer flexibel en zou weleens als voorbeeld kunnen gaan werken voor de andere sectoren van de arbeidsmarkt.

Aanvankelijk waren het alleen culturele wetenschappers die een dergelijke voorlopersrol van de culturele sector onder de aandacht brachten. (IJdens 1999, Menger 2001, Menger 2006) Later hebben ook meer algemene wetenschappers daar oog voor gekregen: de kunsten als *'harbingers of the future'*. (Schmid 2008, 91) De arbeidsmarkt in de kunstsector kan aanwijzingen in zich dragen hoe mensen omspringen met onzeker werk en inkomen. In de moderne arbeidsmarkt vestigen onderzoekers de aandacht op vraagstukken als de *'returns to entrepreneurship puzzle'* (Hyytinen 2008), oftewel dat mensen een voorkeur hebben voor het ondernemerschap boven een loondienstverband ondanks een lager inkomen en onzekerder werk. (Benz 2008; Hartog 2010) Een fenomeen, dat we in de culturele sector allang kennen. Bestudering van de arbeidsmarkt in de culturele sector *'might be able to provide food for thought to social scientists inquisitive about social innovations that might be transferred to other areas of life'*. (Schmid 2008, 185)

De wegen tussen wetenschap en praktijk in de culturele sector zijn niet keurig aangegeven. Contractonderzoek is één manier, maar is lang niet de enige. De belangen liggen vaak te ver uit elkaar om daar al te veel op te vertrouwen. Een andere optie waar ik veel toekomst in zie, loopt via regelmatige publicatie van de belangrijkste data zowel op nationaal als op internationaal niveau. Dit soort publicaties is in staat het belang van de sector en de veranderingen in die sector duidelijk te maken. Ze bieden het veld en de politiek grond voor al of niet handelen, en zo ja in welke richting dat dan moet. En ze kunnen bijvoorbeeld ook zoiets als de

voorloperrol van de culturele sector onderbouwen, waarmee ze de wetenschap weer dienen. Dus al zijn de wegen glibberig, ik ben ervan overtuigd dat ook op het terrein van de arbeidsmarkt de wetenschap en de culturele praktijk elkaar uiteindelijk wel gaan vinden.

Net zoals toen ik jaren later mijn vroegere collega van het ministerie feliciteerde voor zijn oratie – hij was terecht hoogleraar geworden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam – en hij zich blij verrast toonde door mijn komst. Ook dat kwam weer goed.

Een Engelstalige versie van dit artikel verschijnt in het e-journaal CPU over hetzelfde onderwerp in internationaal perspectief. www.boekman.nl

Literatuur

- Benz, M. en B.S. Frey (2008) 'Being independent is a great thing: subjective evaluations of self-employment and hierarchy'. In: *Economica*, vol. 75, 362-383.
- Braams, N. (2011) *Onderzoeksrapportage creatieve industrie. [Research report on the creative industry.]* The Hague/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Capiou, S. en A.J. Wiesand (2006) *The status of artists in Europe*. Brussels: European Parliament.
- Eurostat (2000) *Cultural statistics in the EU: final report of the LEG*. Luxembourg: European Commission.
- Eurostat (2007) *Cultural statistics*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Eurostat (2011) *Cultural statistics*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
- Frey, B.S. en W.W. Pommerehne (1989) *Muses and markets: explorations in the economics of the arts*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hartog, J., M. van Praag en J. van der Sluis (2010) 'If you are so smart, why aren't you an entrepreneur? Returns to cognitive and social ability: entrepreneurs versus employees'. In: *Journal of Economics & Management Strategy*, vol. 19, no. 4, 947-989.
- Hyytinen, A., P. Ilmakunnas en O. Toivanen (2008) *The return-to-entrepreneurship puzzle*. Helsinki: Helsinki School of Economics.
- ILO (1992) *Tripartite meeting on conditions of employment and work of performers*. Geneva: International Labour Office.

Berend Jan Langenberg

is onderzoeker en adviseur
arbeidsmarkt culturele sector te
Amsterdam, tevens universitair
docent Economische aspecten van
kunst en cultuur aan de Erasmus
Universiteit Rotterdam

- Menger, P-M. (2001) 'Artists as workers: theoretical and methodological challenges'. In: *Poetics*, vol. 28, no. 4, 241-254.
- Menger, P-M. (2006) 'Artistic labor markets: contingent work, excess supply and occupational risk management'. In: *Handbook of economics of art and culture*, vol. I, 766-811.
- Puffelen, F. van (1982) *Marketing in de culturele sector*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Ranshuysen, L. (1999) *Handleiding publieksonderzoek voor podia en musea*. Amsterdam: Boekmanstudies.
- Schmid, G. (2008) *Full employment in Europe: managing labour market transitions and risks*. Cheltenham/ Northampton: Edward Elgar.
- Schreven, L. en A. de Rijk (2011) *Kunstenaars in breder perspectief*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Throsby, D. (1994) 'A work-preference model of artist behavior'. In: *Cultural economics and cultural policies*, 69-80.
- Throsby, D. (2010) *The economics of cultural policy*. Cambridge/New York etc.: Cambridge University Press.
- IJdens, T. (1999) *Schots en scheef. Artistiek werk tussen markt en organisatie*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.